

рушників законодавства у цій сфері з числа іноземців видворено за межі України [7].

Взагалі ж правоохоронними органами України у 2003 р. було виявлено 1660 осіб з числа іноземних громадян, які вчинили злочини на території України, з них громадян країн СНД – 1312 осіб. Протягом 2004 р. злочини вчинили 1626 іноземців, з яких приблизно 76,3% (1240 осіб) були громадянами країн СНД. Приблизно половина з них була засуджена за незаконний обіг наркотиків та ще 40–45% – за вчинення корисливо-насильницьких злочинів. Серед засуджених найбільше громадян Афганістану – майже 25%, Греції – 14%, Індії – 13%, Шрі-Ланки – 9%, Ірану – 7%; далі йдуть Пакистан, Алжир, Туреччина, Сирія, Єгипет, В'єтнам, Палестина, Нігерія, Ліван, Марокко, Гана, Гвінея, Кенія, Бангладеш [3, с.159].

Проведений нами огляд, демонструючи чимале поширення нелегальної міграції через територію України, одночасно ставить перед науковцями та практиками питання створення ефективних схем збору, аналізу та узагальнення оперативної важливої інформації, розробки надійного прогнозу міграційних процесів, превентивної стратегії правоохоронних органів. Переконані в комплексній природі такого соціального явища, як проблема нелегальної міграції, ми закликаємо фахівців усіх галузей науки до спільного вирішення питання протидії такого виду злочинності.

Список літератури: 1. Піскуп О.І. Основи міграційного права. К., 1998. 2. Міграція населення України: мотиви, наміри, причини. Постанова Президії Національної академії наук України від 10 квітня 2002 року №87. 3. Мозоль А.П. Кримінологічні проблеми нелегальної міграції в Україні: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. К., 2002. 4. Ольжин Ю. «Синдром буферної зони» / Президентський вісник, № 7. 5 травня 2004 р. 5. www.pvu.gov.ua/index.php/ / Офіційний сайт Державної прикордонної служби України. 6. Стрельцов Е.Л. Отдельные элементы международных преступлений // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. Спеціальний випуск у чотирьох частинах. Ч. 3. Луганськ, 1999. 7. www.censof.net.ua/ Про основні підсумки діяльності Служби безпеки України у 2004 році.

Надійшла до редакції 13.06.06

Н. П. Тиндик

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА АМЕРИКАНСЬКОЇ МОДЕЛЕЙ ІМІГРАЦІЇ

Всю історію людства, без особливих перебільшень, можна розглядати через призму безперервного та багатоаспектного процесу міграції різних племен та народів. В одні епохи міграція була не надто значимим та помітним, зате в інші – надзвичайно важливим фактором розвитку цивілізації.

Міжнародні імміграції мають давні історичні традиції, усталені напрямки і шляхи міграційного руху, характерні та унікальні закономірності та спрямування. Їх наукове пізнання вимагає рете-

льного врахування всіх особливостей як світового, регіонального, так і загальнонаціонального характеру.

За останні роки було опубліковано значну кількість робіт, в яких міститься важливий аналітичний та емпіричний матеріал щодо різних складових міграційних процесів. Зокрема, це праці В. Б. Євтуха, І. Ф. Кураса, Е. М. Лібанової, С. І. Пирожкова, А. В. Позняка, І. М. Прибиткової, В. П. Трощинського, О. У. Хомри, С. Б. Чеховича, М. О. Шульги тощо. Значні здобутки в даній сфері належать російським науковцям О. Д. Воробйовій, Ж. А. Зайончковській, Т. І. Заславській, В. А. Іонцеву, Л. Л. Рибаківському, а також численним західним авторам, серед яких Р. Ешплярд, Р. Бонінг, М. Вайнер, Д. Массей, Д. Салт, С. Сассен, П. Сталкер, П. Стокер, Т. Хаммар та іншим.

Мета нашого дослідження полягає у розкритті характерних особливостей і відмінностей європейської та американської моделей імміграційного процесу. Адже, як свідчать наукові джерела та законодавча база більшості західноєвропейських країн та США, протягом двох останніх століть форми імміграційних процесів пережили масштабні, якщо не сказати безпрецедентні модифікації.

Міграція є однією з визначальних рис людського життя. Рухаючись з місця на місце у пошуках кращих засобів існування чи втікаючи від ворога, люди, групами чи поодинокі, з давніх-давен намагалися заселити значну частину земної поверхні. Впродовж зафіксованої історії людські міграції докорінно змінили ландшафт багатьох земель і континентів, а також расову, етнічну та мовну структуру їхніх мешканців. Протягом 400 років, – досить короткого періоду історії людства, – Америка, Австралія і Океанія, північна частина Азії та частина Африки стали територією білих людей. Карта Європи також значною мірою є продуктом багатьох міграцій. І не лише так званого великого переселення народів, що, як зазначається у Британській Енциклопедії, сприяло падінню Римської імперії. Навіть значно пізніше, за історичними дослідженнями, у 900 році н.е. не було жодного німця в Берліні, жодного росіянина у Москві, так само, як і жодного угорця в Будапешті, Мадрид був поселенням виключно маврів, а жоден турок не проживав в Анкарі [1, р.463].

Як відзначається в численних історичних дослідженнях, протягом довгих трьох століть після відкриття американських колоній туди спрямовувалися лише нечисленні поселенці [2, р.254]. Потреба в робочій силі задовольнялася виключно за рахунок вихідців із африканського континенту: якщо в XVI ст. в Америку було завезено близько 900 тис. невольників, то в XVII ст. – вже 3,75 млн осіб, а у XVIII ст. – близько 8 млн осіб [3, р. 377–378]. Не викликає жодних сумнівів той факт, що існував доволі тісний зв'язок між заборонаю раборотівлі у 1815 р. та значним збільшенням в цей

же період кількості європейських іммігрантів, які прибували в американські колонії.

Перші значні переселення європейців у Північну Америку були викликані релігійними та політичними переслідуваннями в Європі: спочатку у Франції, де в 1675 році Людовік XIV скасував Нантський едикт 1592 р., а пізніше в Шотландії та Ірландії, де суттєво загострилися протиріччя між корінним населенням та англійцями [4, р.21–23]. Разом з тим не слід забувати, що до початку XIX ст. іммігранти найчастіше керувалися економічними мотивами, а закономірності розвитку ринку праці краще за інші аргументи пояснювали динаміку становлення та розвитку імміграційних процесів, ніж проблеми, спричинені війнами або політичними конфліктами [5, р.194].

Проведені економістами та істориками розрахунки переконливо доводять, що на середину XIX ст. величина середньої заробітної плати у більшості країн Європи становила від 35% до 55% тих доходів, на які переселенці могли розраховувати у США [6, р.124–127]. Цілком зрозуміло, що багатьох потенційних іммігрантів притягували і цілком влаштували політичні принципи тогочасного американського суспільства, що проголосило ідеї свободи та рівності. Незважаючи на те, що засновники Сполучених Штатів Америки не прагнули до росту чисельності переселенців (зокрема Дж.Вашингтон відзначав у своїх листах: «Я не схильний запрошувати іммігрантів, хоча у нас і не існує жодних законодавчих актів, які перешкождали б їх прибуттю, цілком і повністю виступаю проти цього» [7, р.48]), все нові і нові тисячі європейських іммігрантів прибували за океан. Характерно, що переважна більшість із них (не менше 85%) облаштувалися у північних штатах і лише малочисельні групи селилися на півдні, де ще процвітало рабовласництво. До середини XIX ст. європейська імміграція в Сполучені Штати Америки – найбільш масштабний із відомих Новому часу міграційних процесів – стала однією із визначальних прикмет епохи.

Протягом двох останніх століть форми міграційних процесів переживали масштабні, якщо не сказати безпрецедентні модифікації. Становлення нових типів міграцій співпало (і зовсім не випадково) з періодом формування в тогочасній Європі громадянського суспільства і національної державності, яке правильніше було б називати державою-нацією. Почали визначатися кордони окремих країн, утверджуватися принципи громадянства та особистої свободи; внаслідок чого сформувалися і самі поняття «імміграція» та «еміграція», так добре відомі нам сьогодні.

Масштаби еміграції з Європи протягом другої половини XIX – першої третини XX ст. важко визначити з абсолютною точністю. Як правило, більшість дослідників розпочинають свої розрахунки

з середини 40-х рр. XIX ст. , коли в більшості європейських країн вже був налагоджений більш-менш точний облік емігрантів. Згідно з документально підтвердженими даними, за період з 1846 по 1924 рр. лише найбільш на той час держави Європи – Великобританію, Італію, Австро-Угорщину, Німеччину, Португалію, Іспанію та Швецію – в пошуках кращої долі покинули щонайменше 43 млн осіб і більшість із них (майже 75%) переселилися в Сполучені Штати Америки [8, с.30–43]. Демографічні втрати Швеції за цей період оцінюються в 22%, а Великобританії – в 41% населення [9, р.13]. У цілому європейський континент з 1846 по 1939 рр. покинуло не менше 60 млн осіб, із яких дві третини осіли в США [10, с.67]. Катастрофічний відтік населення із європейських країн можна, на наш погляд, розглядати як одну із причин економічного відставання Європи від Сполучених Штатів, яке мало місце на початку XX ст. [11, р.14–15] (і має й досі).

Можна цілком аргументовано стверджувати, що і в Сполучених Штатах Америки імміграція сприяла бурхливому економічному розвитку. Вже до середини XIX ст. тут утворилися численні співтовариства ірландців, шотландців, французів, німців, італійців, іспанців і навіть скандинавів, в очах яких «Америка у порівнянні з власною країною виглядала просто прекрасно, внаслідок чого кожен іммігрант, який прийняв рішення стати американцем, надзвичайно швидко переповнювався почуттям патріотизму» [12, р.103]. Цілково логічно припустити, що значний приплив нових громадян не повинен був би зруйнувати культурне середовище, яке існувало тут. Разом з тим, навіть не дивлячись на те, що від 84,9% до 97,5% іммігрантів, які прибували в Сполучені Штати Америки з 1846 по 1939 рр., були вихідцями із Європи, в багатьох американців не могли не викликати певних пересторог тенденції, що склалися до початку XX ст. в суспільстві.

По-перше, всезростаючі масштаби імміграції почали набирати загрозливих розмірів. Середня щорічна кількість прибуваючих збільшилася з 14 тис. осіб в 20-ті роки XIX ст. до 260 тис. осіб в 50-ті роки XIX ст., досягнувши до 1905–1910 рр. 1 млн осіб – показника, неперевершеного майже до 90-х років XX ст. З 1880 по 1920 рр. відсоток американців, які народилися за межами країни, перебував у межах рекордних показників – від 13,1% до 14,7% загальної кількості населення. Саме в ці роки, навіть без урахування їх прямих нащадків, іммігранти забезпечували більш ніж 40% приросту населення США. До 1910 р. майже 75% жителів Нью-Йорка, Чикаго, Клівленда та Бостона були іммігрантами або їх нащадками в першому поколінні [13, р.118].

По-друге, з'явилися ознаки перемін регіональної приналежності іммігрантів: якщо в 1821–1890 рр. 82% прибуваючих Були вихідцями Західної Європи і лише 8% – із країн Центральної,

Південної та Східної Європи, то за період з 1891–по 1920 рр. це співвідношення складало вже пропорцію 25 до 64 [14, р.156, 199]. Збільшувалась і імміграція з азіатських країн, яка почала зростати у зв'язку із освоєнням тихоокеанського узбережжя Америки, і це ставило під загрозу ідентичність США як країни переважно з протестантським населенням англо-саксонського походження.

Суттєвий підйом міграційних процесів призвів до прийняття певних заходів щодо обмеження імміграції. Спочатку прийнятий Конгресом США в 1882 р. Закон (Chinese Exclusion Act) заборонив легальний в'їзд на постійне проживання в США іммігрантам китайського походження, пізніше Закон про правила імміграції (Immigration Act) 1917 р. розповсюдив прийняті обмеження практично на всіх представників азіатських країн. Закон 1921 р. встановив тимчасові квоти на в'їзд із більшості європейських країн, котрі через три роки були значно знижені і з того часу не відмінялися. Вищеназвані заходи за своєю суттю означали перехід до якісно нового етапу імміграційної політики, яка продовжувалася майже до 70-х років ХХ ст.; характерна деталь, якщо за період 1901–1910 рр. до США прибули 8,8 млн іммігрантів (що склало в рік 104 особи на 10 тис., які мешкали в країні), то протягом 1931–1940 рр. ці показники суттєво знизилися – до 528 тис. осіб (відповідно 4 особи на 10 тис. жителів країни) [15, р.10].

Разом з тим, не можна однозначно та категорично стверджувати, що Сполучені Штати Америки виступають сьогодні єдиною країною, соціальна структура якої радикально змінюється під впливом всезростаючих потоків імміграції. Із розвинутих країн світу імміграційні наслідки сьогодні найменше відчуває на собі Японія, в якій частка представників інших національностей не перевищує 0,6% населення. В останні роки значно загострилася імміграційна ситуація в Європі, яка традиційно виступала джерелом, а не кінцевою метою імміграційних потоків. Така ситуація зумовлена, з однієї сторони, близькістю до надзвичайно перенаселених країн на Близькому Сході та в Північній Африці при безпрецедентному контрасті в добробуті європейців та населення із вищеназваних держав (для прикладу, ВВП на душу населення в Північній Африці складає 8%–16%, а у Східній Європі – 9%–40% середньоєвропейського показника). Однак, на відміну від американської, європейська ідентичність ґрунтується, перш за все, на своїй історичній самобутності, а не лише на прихильності до певних ідеалів. Такий стан речей суттєво обмежує можливості формування в Європі мультикультурного суспільства.

Історичні тенденції розвитку імміграції в європейські країни багато в чому подібні до американських, з тією лише різницею, що активному притоку переселенців із країн «третього» світу, що розпочався в 50-ті роки минулого століття, не передував період

асиміляції представників національних груп, культурно, історично та релігійно близьких західноєвропейцям (навіть чи можна знайти достатньо багато подібних паралелей між ситуацією в Америці на межі XIX–XX ст.ст. і короткотерміновою хвилею міграції із країн Південної Європи у Францію, Німеччину та країни Бенілюксу у 80-ті роки минулого століття). Різке збільшення кількості іммігрантів у Європі було зумовлено, перш за все, розпадом колоніальних імперій та невизначеністю статусу громадян нових незалежних держав (наприклад, алжирці, які народилися до отримання країною незалежності, вважалися підданими Франції і могли вільно перетинати кордони метрополії), а також економічною міграцією із країн Східної Європи та Близького Сходу. Окрім того, в 60–70-ті рр. минулого століття європейці з причин відчутного дефіциту робочої сили не приймали надто жорстких законів щодо протидії наростаючим процесам імміграції. Залучення іноземної робочої сили в цей період – логічне продовження політики заохочення мобільності робочої сили, яка була ініційована прийнятими в 60-ті рр. рішеннями про право громадян будь-якої із країн Європейського Союзу працювати в інших державах, що входять до Співдружності [16, р.28–44].

Необхідно відзначити, що дані нововведення мали такі ж наслідки, що й лібералізація імміграційної політики у США в 60-ті рр. минулого століття. Якщо на початку цього процесу відсоток іммігрантів у сукупній робочій силі європейських країн перевищував їх відсоток у загальній чисельності населення, то в результаті старіння представників першої хвилі переселенців і значного росту числа дітей та тих, хто знаходився на їх утриманні, становище кардинально змінилося. На середину 90-х років минулого століття у 12 країнах Європейського Союзу відсоток іммігрантів, які були активно залучені у виробничу діяльність, не досягала навіть 50%; на жаль, європейці були змушені констатувати: «Ми залучали до себе кваліфікованих робітників, але замість них приїхали прості люди» [17, р.206–207]. Незважаючи на те, що в Європі, як і в США, іммігранти отримують значно меншу заробітну плату, ніж корінне населення (в середньому 55%–70%), безробіття серед них у два рази переважає середній рівень. Ось чому іммігранти більшою мірою залежать від соціальної допомоги та різноманітних виплат, що посилює негативне ставлення до них зі сторони місцевих жителів.

До початку 90-х рр. минулого століття масштаби імміграції в Європу можна було порівнювати хіба що з показниками у даній сфері Сполучених Штатів Америки. Відсоток осіб, які народилися за межами країни, в населенні провідних держав Європейського Союзу – Німеччини, Великобританії, Франції, Нідерландів, Бельгії та Австрії – досяг 8–10% (максимальний показник для Люксембурга становив 34%, мінімальні – для Іспанії, Фінляндії, Португалії та

Італії – 1,3%, 1,4%, 1,7% та 2,0%, відповідно). Відсоток іммігрантів серед економічно активного населення коливається між: 0,9% – в Італії, 1,0% – в Іспанії і Фінляндії, 1,3% – в Португалії, 8,6% – в Німеччині та 9,9% – в Австрії. Разом з тим необхідно відзначити, що іммігрантське населення багатьох європейських країн значною мірою складається із громадян інших країн ЄС, котрі після прийняття Маастрихтського договору юридично виступають громадянами Європейського Союзу (станом на кінець 1993 р. їх «вклад» в імміграційні потоки досягав в окремих європейських країнах 40%). З врахуванням цієї обставини 40,8% іноземців серед економічно активного населення Люксембурга перетворюється в 4,0%, а середній показник для ЄС складає лише 2,9%, не перевищуючи аналогічних показників Іспанії, Фінляндії, Португалії, Італії та Ірландії – 1% [18, р.85].

Разом з тим, у приведених вище цифрах, котрі в США могли б вважатися більш, ніж прийнятними, знаходять відображення процеси, які стали серйозним випробуванням у сфері імміграційної політики для країн Західної Європи. Починаючи з середини 80-х рр. минулого століття, європейська громадська думка все частіше починає схилитися до необхідності значного скорочення потоку іммігрантів, обґрунтовуючи такий підхід значними труднощами в їх асиміляції. На європейському континенті такі категорії громадян живуть ще більш замкнутими співтовариствами, ніж у США; нові іммігранти, як правило, намагаються потрапити в ті регіони, в яких чисельність їх співвітчизників і без того доволі висока (так, наприклад, до 80% всіх турків, які проживають в ЄС і 76% вихідців із колишньої Югославії проживають в Німеччині, тоді як 86% тунісців і по 61% мароканців та алжирців – у Франції). Така ситуація доволі часто стає причиною націоналістичних та шовіністичних настроїв серед місцевих жителів. Найбільш гострою проблемою останніх років стає розповсюдження ісламу: мусульманське населення лише у Франції, Німеччині та Великобританії перевищує 10 млн осіб, а кількість мечетей та молитовних будинків зростає у Німеччині з 3 у 1969 р. до 1,5 тис. на середину 90-х рр. минулого століття.

Наприкінці 80-х років минулого століття уряди більшості європейських країн почали впроваджувати в життя більш жорстку імміграційну політику. В результаті чого за період 1991–1993 рр. потік іммігрантів із 15 країн (на той час) Європейського Союзу зменшився майже вдвоє: з 1,5 млн осіб – до 790 тис. осіб щорічно і досяг 680 тис. осіб в 2000 р., а кількість осіб, які отримали статус біженців, знизилася протягом 90-х рр. майже в чотири рази. Реалізуючи принципи Маастрихтського договору, уряди багатьох європейських країн запровадили жорсткі заходи, спрямовані, насамперед, на значне скорочення нелегальної імміграції (сьогодні

це вже загально визнаний факт, що життєві умови нелегальних переселенців в Європі набагато складніші, ніж у Сполучених Штатах Америки) [19, р.29–30]. І, хоча в 2000 р. в країні Європейського Союзу проживало лише 20 осіб на 10 тис. громадян, які там проживають [20, р.1] (в США в 90-ті роки минулого століття аналогічний показник складав 36 осіб), європейські лідери, як показала зустріч в Севільї влітку 2002 р., продовжують вважати вдосконалення методів контролю над імміграцією одним із пріоритетних завдань своєї зовнішньої та внутрішньої політики.

І цьому факту, безумовно, існує пояснення, адже система соціального забезпечення, що підтримує належний рівень життя переселенців, процеси європейської інтеграції, які сприяли значному розширенню політичних прав іммігрантів, спричинилися до формування нездійсненої в американських умовах ситуації, коли легальні іноземні працівники не особливо прагнули отримати громадянство. Саме ці фактори сприяли тому, що інтегрування іммігрантів в європейські суспільства виявилось дещо сповільненим.

Підсумовуючи викладене вище, може зазначити, що існують суттєві відмінності стосовно сучасних проблем імміграції між Західною Європою та Сполученими Штатами Америки. Сполучені Штати Америки сформувались як союз вільних людей, об'єднаних певною метою, а європейські держави-нації утворилися на основі історичної традиції, спільності походження та території. Американська культура завжди була і залишається відкритою для інтеграції нових елементів, європейці ж, навпаки, дорожать кожним елементом своєї культури і намагаються всіма силами зберегти її оригінальність та самобутність. Радикальне обмеження імміграції, яким би раціональним не виглядало його обґрунтування, вступає в протиріччя з універсалістською американською ідеологією, європейці ж «ніколи не вважали себе представниками іммігрантських країн, як це притаманно американцям», тому вони не пов'язані в подібних обмеженнях будь-якими зобов'язаннями. Разом з тим, європейські політики тривалий час перебували під критикою як лівих, так і правих партій і не намагалися публічно обговорювати плюси та мінуси імміграції. Якщо в США навколо цієї гострої проблеми ведуться інтенсивні, інколи навіть занадто інтенсивні суперечки, – за словами Д.Д. Сузи, він «неодноразово дивувався тому, наскільки багато розмов про расизм йому довелося слухати, і як мало його проявів він спостерігав у реальному житті» [12, с.103] – то в Європі ця надзвичайно важлива проблема неприпустимо довго замовчувалася.

Список літератури: 1. Migration // Encyclopaedia Britanica. Chicago; London; Toronto: William Benton publisher, 1996. Vol. 15. 2. Jones H. W A Population Geography. New York: Harper & Row, 1981. 3. Braudel F. Civilisation materielle, economie et capitalisme 15e – 18e. siecle. Armand Colin, 1979. T. 3. Le temps du monde. Paris. 4. Butler J. Becoming America: The Revolution Before 1776. Cambridge (Ma.). London: Harvard Univ. Press, 2000.

5. Haines M. R. The Population of the United States, 1790-1920 // The Cambridge Economic History of the United States. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2000. Vol. II. The Long Nineteenth Century. 6. O'Rourke K. H., Williamson J.G. Globalization and History. The Evolution of a Nineteenth-Century Atlantic Economy. Cambridge: (Ma.); London: MIT Press, 1999, tabl. 7.2. 7. Lind M. The Next American Nation. The New Nationalism and the Fourth American Revolution. New York: Free Press and Simon & Schuster, 1996. 8. Nugent W. Crossings. The Great Transatlantic Migrations, 1870-1914. Bloomington; Indianapolis: Indiana Univ. Press, 1992; tabl. 8; tabl. 9. 9. Stalker P. Workers Without Frontiers. The Impact of Globalization on International Migration. London: Lynne Rienner Publishers; Boulder (Co.), 2000. 10. Rasmussen H. K. No Entry. Immigration Policy in Europe. Copenhagen: Copenhagen Business School Press, 1997. 11. Иноземцев В. Л., Кузнецова Е. С. Возвращение Европы. Штрихи к портрету Старого Света в новом столетии. М., 2002. 12. D'Souza D. What's So Great About America. Washington (DC): Regnery Publishing Inc., 2002. 13. Rosendorf N. M. Social and Cultural Globalization: Concepts, History, and America's Role // Governance in a Globalizing World / Ed. by Nye J. S. Jr., Donahue J. D. Washington (DC): Brookings Institution Press, 2000. 14. Haines M. R. The Population of the United States, 1790-1920 // The Cambridge Economic History of the United States. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2000. Vol. II. The Long Nineteenth Century; 199, tabl. 4.2. 15. Statistical Abstract of the United States 2001. Washington (DC): U.S. Census Bureau, 2001, tabl. 5. 16. Geddes A. Immigration and European Integration: Towards Fortress Europe? Manchester: Manchester Univ. Press. 2000. 17. Edye D., Lintner V. Contemporary Europe: Economics, Politics and Society. London; New York: Prentice Hall, 1996, tabl. 7.2. 18. Tableaux de l'economie francaise 2000-2001. Paris: Institut national de la statistique et des etudes economique (INSEE), 2001. 19. Dickey Ch., Marais S., Vlahou T., Roman M. et al. In the Shadows // Newsweek. 2001. August, 13. 20. Mitchener B. EU Plans Single Immigration Policy // The Wall Street Journal Europe. 2002. June, 26.

Надійшла до редколегії 23.08.06